

U-landstjänst som alternativ till värnplikt – en berättelse om Aktionsgruppen för fredstjänst (AFF)

Dag Hydén, Bo J A Haglund

Dag Hydén, docent, Linköpings universitet, fd klinikchef,
Öronkliniken, Universitetssjukhuset, Linköping. E-post: dag.hyden@gmail.com
Bo J A Haglund, professor emeritus, Karolinska Institutet, Stockholm.
E-post: bjahag@gmail.com

Aktionsgruppen för fredstjänst (AFF) startade 1967 efter det att riksdagen året innan röstat om en ny lag om vapenfri tjänst och därvid avslagit att u-landstjänst skulle vara ett alternativ. Vid alla svenska universitetsorter som vid den tidpunkten hade medicinarutbildning bildades nu AFF-grupper, sammanlagt cirka 200 medicinstuderande. Ett gemensamt program antogs efter ett nationellt möte i Stockholm 1968. AFFs starka engagemang i försvarsfrågan, där många av medlemmarna var beredda att totalvägra, och den uppmärksamhet det fick i media påverkade politiker av olika partifärg. 1970 beslutades i riksdagen om inrättandet av en skola för personer som ville förebereda sig inför katastrof- och u-landsarbete och att denna utbildning skulle räknas som värnplikt. Som en konsekvens av detta startades 1972 en sådan utbildning på Sandöskolan i Kramfors. Hans Rosling var aktiv medlem av AFFs Uppsalagrupp och gick tillsammans med hustrun Agneta på Sandöskolan 1976.

The Action group for peace service (AFF) was initiated 1967 after a negative vote in the Swedish parliament saying that work in devlopeing countries could not be considered an alternative for military service. At the Swedish universities with medical education AFF collected about 200 participants of medical students. A common national programme was adopted after a meeting in Stockholm 1968. A strong comittment among the medical students to the possibility for alternative military service including total refuse influenced media and politicians. This led to a proposition 1970 to the parliament about a new one year education preparing for actions in developing countries that also counted for military service. Hans Rosling was an active member of the action group in Upsala and studied together with his wife Agneta at Sandöskolan in 1976.

Bakgrund

1964 tillsattes en statlig utredning om att eventuellt införa vapenfri

tjänst som ett alternativ till värnplikt. Flera organisationer, bl.a. Svenska freds- och skiljedomsföreningen,

Kampanjen mot atomvapen, Svenska världsfredsmissionen, gjorde då på eget initiativ en utredning som genom riksdagsman Einar Rimmerfors för-såg den statliga med ett antal förslag om hur en vapenfri tjänst skulle kunna se ut. Ett av förslagen var att u-lands-tjänst genom den svenska fredskåren eller i samnordiska biståndsaktioner eller inom FN-organ skulle kunna räknas. Diskussioner om alternativ till militär värnpliktstjänstgöring före-kom vid den här tiden i flera europeiska länder och i Belgien fanns sedan länge en möjlighet att under 3 år (2 år från 1964) arbeta i u-landstjänst utan att göra vapentjänst.

Den statliga utredningen avfärdade dock u-landsalternativet med hänvisning till att de som skulle ut i tjänstgöring skulle ha brist på språk- och yrkeskunskaper och därför inte kunna göra någon värdefull insats. Den Medicinska Föreningen i Stockholm protesterade mot detta i ett yttrande och menade att värnpliktiga läkare i u-landstjänst *"efter viss grundutbildning i tropikmedicin och andra lämpliga ämnen"* skulle vara attraktivt för u-länder. En del av de berörda läkarna eller blivande läkarna skulle också efter avslutad tjänstgöring sannolikt fortsätta u-landsarbete.

1966 röstade så riksdagen om en ny lag om vapenfri tjänst. Det blev nu möjligt att fullgöra tjänst som räknades som betydelsefull för det svenska samhället, t.ex. inom civilförsvaret, järnvägen, Vattenfall eller Televerket men u-landsalternativet avsågs (139 för avslag, 77 tillstyrkte, 7 nedlagda och 10 frånvarande).

Aktionsgruppen för fredstjänst (AFF) bildas

Vid alla universitet som vid den här tiden hade läkarutbildning, Göteborg, Lund, Stockholm, Uppsala och Umeå, fanns medicinstuderande som upplevde avslaget som felaktigt.

Det första steget för bildandet av AFF togs av 30 medicinstuderande i Göteborg. De skickade våren 1967 en skrivelse till vapenfrinämnden, arbetsmarknadsstyrelsen och olika truppregistreringsmyndigheter där de krävde att bli befriade från ordinarie värnpliktstjänstgöring för att i stället tjänstgöra i eller för ett u-land. Aktionen fick ett brett massmedialt genomslag.

Snart startade fem lokalgrupper med AFF-medlemmar. Uppsalagruppen blev störst med runt 70 medlemmar, i Stockholm fanns cirka 30, i Göteborg cirka 30, i Lund cirka 30 och i Umeå cirka 10. En sammanräkning från 1968 visar att det totalt fanns cirka 200 medlemmar i AFF. Arbetat i lokalgrupperna såg något olika ut. Genom utskick av gruppernas mötesprotokoll höll vi kontakt. En s.k. AFF-bulletin producerades också under de aktiva åren och ansvaret för denna växade mellan lokalgrupperna.

AFF i Stockholm växte fram ur en redaktionsgrupp för Medicinska Föreningens Tidskrift, skildrat i en memoarbok av Hugo Lagercrantz¹. I en debattartikel i *Dagens Nyheter* i februari 1968² argumenterade sex AFF-medlemmar från Stockholm för en utvidgning av försvarsbegreppet och en ändring av värnpliktslagen så att vapenvägrare och värnpliktiga fick

möjlighet att fullgöra u-landsarbete som värnplikt.

AFF-mötet i Stockholm 1968

En milstolpe i AFFs historia var ett riksmöte i Stockholm den 18-19 maj 1968 där samtliga lokalgrupper deltog. Avsikten med mötet var att arbeta fram ett gemensamt principprogram. Vid mötet beslöts också att alla lokala protokoll skulle skickas till Stockholm för att distribueras till de olika lokalavdelningarna för att få ett mer samlat agerande. Vidare skulle kontakt tas med olika riksdagsmän och företrädare för organisationer som var viktiga aktörer för AFFs frågor. Saxat ur principprogrammet³ står det att AFF skulle verka för att genomföra en lagändring så att u-landstjänst skulle räknas som ett tjänstepliktsalternativ motsvarande 1941 års värnpliktslag. En u-landstjänst skulle kunna tilldelas alla tjänstepliktiga inom alla yrkeskategorier, som söker sådant alternativ, och som av mottagarlandet bedöms kunna göra en insats. Arbetsvillkoren bör bestämmas av mottagarlandet för att öka användbarheten och underlätta kontakten och samarbetet mellan de tjänstepliktiga och deras kamrater i mottagarlandet. De bör arbeta på samma villkor. De tjänstepliktigas omkostnader bör tas från Sveriges försvarsbudget. Tjänstepliktiga, som vid inskrivningen sökt och tilldelats u-landstjänst, men som av sociala skäl inte kan fullgöra den, bör kunna sysselsättas i något av u-landsbiståndets motsvarigheter i Sverige. Som exempel kan nämnas eftersatta sektorer som åldringsvård,

långtidsvård, mentalsjukvård, kriminalvård eller för läkare, som provinssiälläkare inom svårbesatta distrikt. Även forskning av betydelse för uppnående av en fredlig värld, som freds- och konfliktforskning, samhällsplanering och för läkare, näringslära, public health och familjeplanering.

Personer som fullgjort alternativet u-landstjänst bör ej inordnas i det militära försvaret före eller efter denna tjänst. I fredstid skall de åläggas endast kortare tjänst inom civilförsvaret eller andra delar av den svenska katastrofberedskapen. I en krigssituation bör de, liksom varje svensk medborgare, åläggas endast humanitära uppgifter.

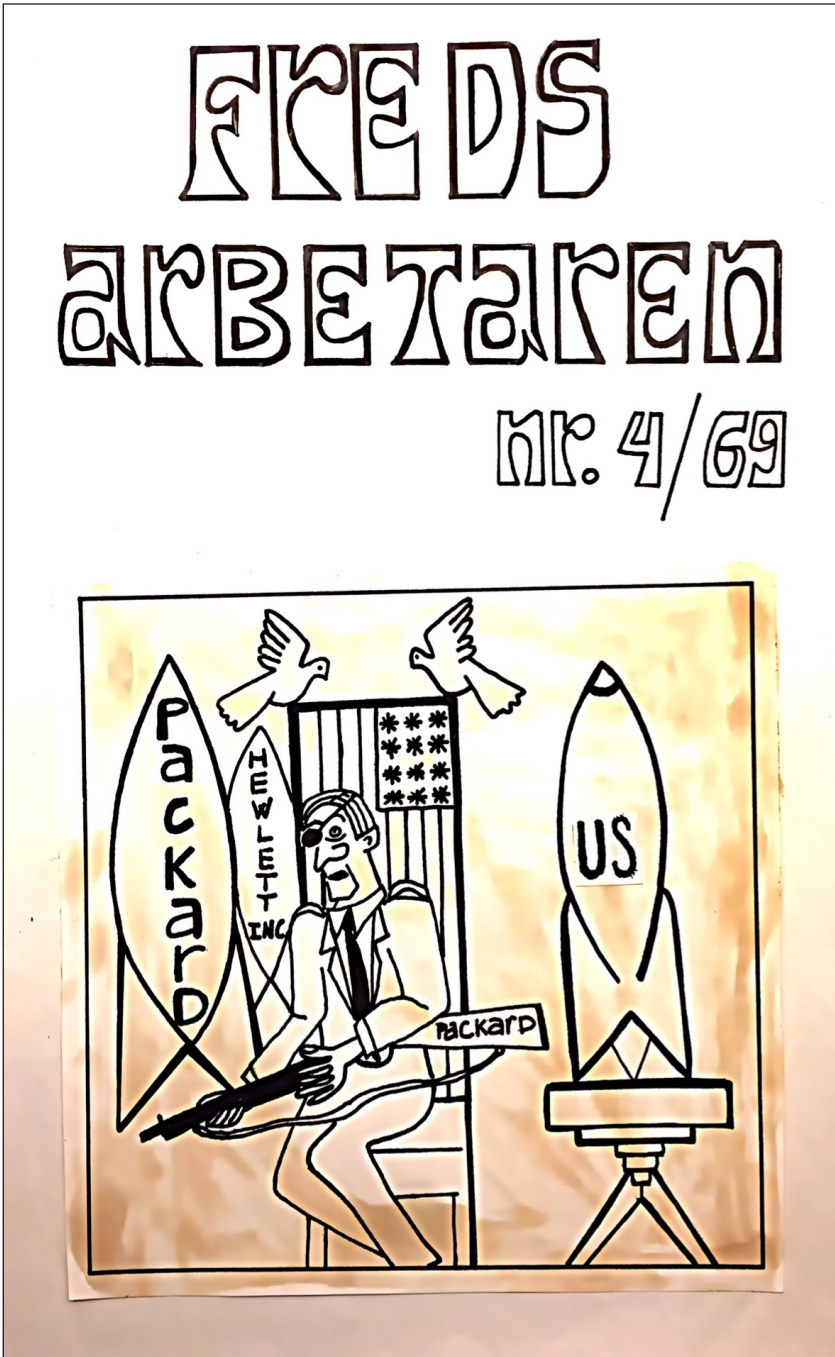
Det är otillfredsställande att vapenfri tjänst beviljas endast enligt samvetsnödsparagrafen. Vapenfri tjänst bör i stället beviljas *"om deltagande i militär utbildning icke är förenligt med den tjänstepliktiges allvarliga övertygelse"*, vare sig denna uttrycks i termer av samvetsnöd, religion, moral eller politik. Lagen får inte vara sådan, att vapenfrinämnden kan hindra en sökande att få vapenfri tjänst om han logiskt eller på annat sätt kan motivera sin övertygelse.

Positiv fred

Med begreppet positiv fred avsåg AFF inte bara frånvaron av militära konflikter, (det gängse fredsbegreppet kallade vi negativ fred) utan ett tillstånd som kännetecknas av frånvaro av militära aktioner inom och mellan länder sam social rättvisa och politisk frihet inom och mellan länder⁴. U-landstjänstgöring som ett alternativ till värnplikt skulle vara ett sätt

FREDS ARBETAREN

nr. 4/69

Omslag till Fredsarbetaren nr 4/1969. "När jag, Dag Hydén, gjort teckningen klar och vi skulle trycka den hemma hos Hans upptäckte han, klarsynt som alltid, att jag skrivit UN på bomben till böger och inte US. Denna fadäs ändrades som synes med en klisterlapp".

att verka för fred i en positiv mening. Eftersom vi misstrodde det svenska försvarets möjligheter att verka för positiv fred var det naturligt att vi ställde oss tveksamma inför vår egen medverkan som värnpliktiga. Många medlemmar i AFF övervägde att taltvägra och var beredda att ta ett fängelsestraff, något som också flera gjorde.

AFFs arbete i Uppsala

Vi (artikel författarna), som båda ingick i Uppsalagruppen kan främst redovisa erfarenheter av vårt arbete där.

Arbete i studiecirkel var en viktig del. Det fanns åtta s.k. ämnesgrupper med cirka 10 medlemmar i varje. Ämnena var:

- 1) Freds- och konfliktforskning med bl. a. Jerker Hetta, Hans Gilljam, Stig Andersson, Carl-Edvard Rudebäck, Erik Widerlöv.
- 2) Attitydstudier med bl.a. Hans Rosling, Bo Haglund, Sven-Olov Lindahl, Bertil Sörberg, Lars Wallentin.
- 3) Alternativa försvarsformer med bl.a. Håkan Lindgren, Lennart Bråbäck, Dag Hydén, Lars Klareskog, Anders Romelsjö.
- 4) Kenya och Tanzania – en jämförelse över politiskt, social och ekonomisk utveckling i de bägge länderna med bl.a. Harald Blomberg, Roger Hansson, Per Olsson, Christer Sundström, Anders Wahlqvist.
- 5) Sveriges försvar och dess betydelse internationellt med bl.a. Hans Hjelm, Sten Christersson, Hans Kåreland, Anders Lindgren, Håkan Thyresson.
- 6) Tanzania – en utvecklingsmodell

med bl.a. Jonas Sjögren, Staffan Bergström, Paul Eriksson, Lars-Åke Persson, Hans Sundqvist.

7) Försvarsfrågan. Positiv och negativ fred med bl.a. Göran Thorén, Kjell Asplund, Tore Wählstrand, Tom Åhrén, Per-Gösta Öhrn.

8) Militarismen med bl.a. Christer Hansson, Bengt Svensson, Håkan Wahlfridsson, Claes-Göran Östen-son, Hans Ågren.

Erfarenheterna från studiecirkelna presenterades vid ett gemensamt möte en gång i månaden och en sammanfattning skickades till den gemensamma AFF-bulletinen.

Ett konkret förslag som Uppsalagruppen hade till u-landstjänstgöring var att de som så önskade skulle få fullgöra sin värnplikt i Tanzania och därvid ingå i landets National Service. Det var en samhällstjänst som den tanzanianska befolkningen fick göra. Inom National Service skulle den värnpliktige kunna arbeta inom respektive yrke, men inte delta i den militära delen. Tjänstgöringsvillkoren skulle vara ekonomiskt och tidsmässigt som andra värnpliktiga i Sverige.

Tanzaniaresan

Hans Rosling, som aktiv medlem i Uppsalagruppen, gick från ord till handling när det gällde att planera för u-landstjänstgöring i Tanzania. 1968 började han att förbereda en resa till Tanzania med syfte att skapa kontakter i landet. Tillverkning av flygblad och möten hölls bl.a. hemma hos honom och hans hustru Agneta. Flygblad trycktes och högar av blå-

stenciler fyllde pingisbordet i deras vardagsrum.

En studieresa genomfördes sedan sommaren 1969 i Verdandis regi och en uppföljande bok *Tanzania oyee! Fakta om ett u-land* publicerades året därpå⁵. Programmet för resan omfattade bl.a. studiebesök vid olika institutioner samt sammanträffanden med representanter för administrativa och politiska organ på olika nivåer. Avsikten var att på plats föra konkreta samtal om möjligheter för svenskar att gå med National Service i Tanzania (som skulle kunna vara ett alternativ till värnplik). Några av kapitlen i boken författade av AFF medlemmar i Uppsala var: "Några klass och minoritetsproblem" av Harald Blomberg; "Jordbruket" av Stig Andersson; "Ujamabyarna" av Lars Klareskog; "Hälso- och sjukvården" av Hans Sundqvist och Bertil Sörberg; "Familjeplanering" samt ett kapitel om "Flyktingfrågan" av Kjell Asplund.

AFFs idéer vinner gehör

AFF fick under åren runt 1968 ökad uppmärksamhet i pressen. Vi fick även politiskt stöd ända upp på regeringsnivå. Dåvarande utrikesministern, Torsten Nilsson, tog i en proposition inför Riksdagen 1968 upp tankegångar i linje med våra, även om han inte nämnde u-lands tjänstgöring som alternativ till värnplik⁶. Han skrev:

"Samarbete med andra länder för att bidra till en tillfredsställande utveckling av de politiska, ekonomiska och sociala förhållandena är en viktig del i kampen

för freden. I dagens tragiska världsläge då väldiga resurser som skulle kunna användas i fredligt uppbyggnadsarbete binds i upprustnings- och ohyggliga krigsföretag måste vi öka våra fredsanstängningar och vara beredda till uppoffringar för att stödja framstegets krafter i världen".

Vidare:

"Genom analyser av orsaker till konflikter som görs på oberoende fredsforskningscentra, genom aktivt arbete i och stöd till s.k. u-länder, ett initiativ som måste komma från i-länderna".

Nilssons kollega, försvarsminister Sven Andersson, tillsatte i september 1968 en utredning ledd av den socialdemokratiska riksdagsmannen Sven Mellqvist, för att utreda frågan om utbildning av vapenfria tjänstepliktiga och andra värnpliktiga för internationell biståndsverksamhet m.m.⁷.

Den "Mellqvistska" utredningen och Kungl. Maj:ts proposition nr 162 år 1970

Den "Mellqvistska" utredningen ledde 1970 fram till ett betänkande kallat "Värnplik och biståndsutbildning" som sedan låg till grund för Kungl. Maj:ts proposition nr 162 år 1970⁸. Inledningsvis pekade utredningen på att frågan om svenskt utvecklingsbistånd och vårt lands samarbete med världens utvecklingsländer under senare år har intagit en framträdande plats i samhällsdebatten. Inte minst hos den unga generationen har det vuxit fram en

stark opinion för ökande insatser på detta område från svensk sida. Vidare erinrade man

”om att 1968 års riksdag antagit en plan för det statliga utvecklingsbiståndets utveckling som innebär bl.a. att biståndet senast budgetåret 1974/75 skall uppnå en storlek som motsvarar 1% av BNP. Riksdagen uttalade därvid att detta bör betraktas som ett minimiått och att en snabbare ökningstakt bör eftersträvas om det statliga läget så medger. Den planerade ökningen av utvecklingsbiståndet förutsätter en väsentligt ökad tillgång på biståndspersonal”.

Utredningen som togs upp i propositionen poängterade att vissa västeuropeiska länder har *”genomfört ett system som medger att värnpliktstjänstgöring och vapenfri tjänst fullgörs genom biståndssamarbete i utvecklingsländer. Men att konsekvenserna av att införa ett motsvarande system i Sverige”* inte är förenligt med de principer efter vilka det svenska statliga utvecklingsbiståndet f.n. bedrivs”. Vidare:

”Att utnyttjandet av värnpliktstjänstgöringen och den vapenfria tjänsten för direkta insatser inom ramen för utvecklingsarbetet endast i undantagsfall skulle medföra ökad tillgång till personal som är utbildad och i övriga avseenden lämplig för ändamålet”.

Till detta kommer att utredningen har funnit att ett utnyttjande av värnpliktstjänstgöring och vapenfri tjänst för direkta insatser inom ramen för utvecklingsarbetet inte är förenligt med det i Sverige tillämpade värn-

pliktssystemet.

”Men däremot vad som inte strider mot gällande värnpliktsystem är att vissa delar av de resurser som samhället disponerar av rikets försvar skall kunna utnyttjas för utbildning och förberedelser för deltagande i bilateralt och multilateralt utvecklingssamarbete, katastrofinsatser m.m. Ett sådant utnyttjande strider inte mot gällande värnpliktsystem”.

Efter detta följde i propositionen ett mer detaljerat förslag om hur en sådan utbildning skulle läggas, vilka yrkesgrupper som skulle vara lämpliga för utbildningen, utbildningstidens längd och innehåll m.m. Denna proposition, undertecknad av prins Bertil i kungens frånvaro, gick sedan vidare till Riksdagen som biföll förslaget och som kom att leda till inrättandet av en central nämnd för bistånds- och katastrofutbildning, kallad Biståndsutbildningsnämnden (BUN). Den inrättades den 1 juli 1971. Utbildningsplatsen förlades till Sandö i Kramfors kommun med Göte Lidvall som förste chef. BUN kom under åren att ändra namn flera gånger men kallades alltid för Sandöskolan.

AFF upphör

Även om inte AFF fick igenom sin målsättning fullt ut med att u-landstjänstgöring skulle räknas som värnplikt, så var tillskapandet av Sandöskolan något som AFF såg mycket positivt på. Så här i efterhand ligger det också mycket i det som den ”Mellqvistska” utredningen pekade på, att det hade varit fel att skicka ut unga värnpliktiga

Om lobbying

som u-landsarbetare utan yrkesutbildning och den personliga mögnad som krävs för ett sådant arbete.

Tillskapandet av Sandöskolan var en stor framgång som AFF fick ta till sig en stor del av äran för. Vår lobbyistaktion, för att uttrycka sig i en modern term, hade varit framgångsrik. Vi vann mycket av det vi kämpat för genom att Sandöskolan startade bara 5 år efter att AFF bildades. Att det kom att betyda slutet för AFF på de fem universitetsorterna var inte så konstigt, när nu en möjlighet till meningsfull värnpliktstjänstgöring kommit till stånd. En hel del av AFF medlemmarna kom under åren att genomgå utbildningen på Sandöskolan, däribland Hans och Agneta Rosling. Många av medlemmarna har också under åren därefter arbetet i u-länder eller med u-landsfrågor.

Referenser

1. Lagercrantz H. Mitt medvetande. Memoarer. Stockholm: Atlantis, 2015
2. Tryggve Hedtjärn, Göran Högberg, Olle Jeppsson, Hugo Lagercrantz, Henrik Nybäck och Eric Sandström. Medicinsk fredstjänst i Tanzania. Dagens Nyheter 28 februari 1968.
3. Principprogram från AFFs första riksmöte, 18-19 maj 1968 i Stockholm. I Aktionsgruppen för Fredstjänst, Uppsalasektionen, stencil, 1968
4. AFF Uppsala. Försvaret helt om marsch. AFF-bulletin 1968.
5. Föreningen Verdandis Tanzania grupp. Tanzania Oyee! Fakta om ett u-land. Verdandi debatt. Prisma, Lund, 1970.
6. Kungl. Maj:ts proposition nr 101, 1968. Proposition till riksdagen angående långtidsplan för det statliga utvecklingsbiståndet m.m. given Stockholms slott den 15 mars 1968

7. Stencil 1970:8. Betänkande avgiven av 1968 års utredning om biståndsutbildning. Värnplikt och Biståndsutbildning. Förslag till bistånds- och katastrofutbildning för värnpliktiga, vapenfria tjänstepliktiga och kvinnor. S.k. Mellqvistska utredningen.
8. Kungl Maj:ts proposition nr 162 år 1970. Angående bistånds- och katastrofutbildning av värnpliktiga m.fl. given Stockholms slott den 16 oktober 1970.